

PAJKOSSY GÁBOR

A kormányzati „terrorizmus” politikája és az 1839–1840. évi országgyűlés¹

Még I. Ferenc életének utolsó heteiben, 1835 elején, Bécsben új politika körvonalazódott, amely azután alapvetően V. Ferdinánd uralkodásának idején, ezen belül is a 40 hónapon keresztül Pozsonyban üléső országgyűlés bezárását követően, 1836 májusától bontakozott ki. A kormányzat a megfélemlítés eszközével, mindenekelőtt sorozatos perek indításával válaszolt a politikai liberalizmus magyarországi megjelenésére és az e célok érdekében, ellenzéki pozícióból és eszközökkel küzdő reformercsoport megszerveződésére. 1835 májusa és 1838 júniusa között (a csak színleg perbefogott és elítélt Lapsánszkyt is beleértve) a közélet 21 szereplője ellen indult összesen 22 (felségsértési, hűtlenségi, illetve ún. becstelenségi) per a Királyi Táblán, amelyek közül hatban – az országgyűlési ifjak, Wesselényi és Kossuth perében – született végítélet. Az elfogatásokat, perbefogásokat, ítéleteket, mivel Bécs számos esetben törvényt sértett, széles körű, megyei határozatokban és feliratokban megnyilvánuló, a *Törvényhatósági Tudósítások* által is erősített tiltakozás követte, amely azonban 1837 nyarától kezdődően – részben a megfélemlítő intézkedések hatására – mindinkább alábbhagyott. Bár Bécs így 1838 első felére lépéselőnybe került, a magyarországi rendi alkotmányosság rendszerét figyelembe véve a küzdelem korántsem volt eldöntöttnek tekinthető: míg a vármegyegyűlések legfeljebb tiltakozhattak törvénysértés esetén, az országgyűlés, amely az adó- és újoncmegajánlás jogával rendelkezett, a *diaetalis tractatus* során ki is kényszeríthette a törvények tiszteletben tartását. Ilyenformán az 1839 májusában esedékes országgyűlésen kellett eldölnie: folytatódhat-e, immár a rendek által is a törvényesség pecsétjével ellátva, a kormányzati „terrorizmus” politikája, vagy pedig éppen ellenkezőleg, kikényszeríti-e a diéta Béctől annak orvoslását, amelyet a megtámadott liberális ellenzék a szólásszabadsági sérelemként emelt a politikai viták homlokterébe. Mint ismeretes, a Deák által vezetett ellenzék 1840 májusára visszavonulásra készítette a kormányzatot. Tanulmányunk, első-

¹ A tanulmány A kormányzati „terrorizmus” politikája és a liberális ellenzék Magyarországon 1835 és 1840 között címmel készülő kismonográfia előmunkálata.

sorban központi kormányhatósági forrásanyag hasznosítása alapján, e tíz hónapos, drámai fordulatokban bővelkedő küzdelem áttekintésére vállalkozik, ezen belül is a kutatás által nem tisztázott mozzanatokra összpontosítva.²

A szólásszabadság ügye az 1839–1840-es országgyűlésen: a konfrontáció hónapjai

A magyar történetírás hosszú ideig abból indult ki, hogy az 1839. június elején megnyíló országgyűlésen az alsótáblán az ellenzék a kezdetektől fogva többségre számíthatott a szólásszabadság kérdésében. Ezt jelentették a besúgók, egy ellenzéki követ július elején egyenesen 39 ilyen értelemben adott megyei utasításról beszélt.³ Erdmann Gyula viszont, aki erre már korábban, 1975-ben készült kéziratoss disszertációjában is utalt, tizenegy éve külön tanulmányban bemutatta, hogy a követutasítások megfogalmazása körüli küzdelemből a kormányzat került ki előnyösebb pozícióból. A megyéknek csak kis része (három, illetve hat megye) adott ugyanis követeinek olyan utasítást, amely alapján a rendek kényszeríthették volna Bécset a sérelmek orvoslására: Pest, Zala és Csongrád nyilvánította a sérelem előzetes orvoslását a tanácskozásokba bocsátkozás, Komárom, Borsod és Békés megye a feliratok vagy az elkészült törvényjavaslatok felterjesztése feltevélenek. Végül azonban Deák politikusi, vezetői képességei és a számára „mentőövként” szolgáló pesti sérelem, a Ráday-ügy folytán az országgyűlés mégis másként alakult.⁴ Erdmann megállapítását harmincnégy (két levéltári állagban fellelhető) megyei követutasítás áttekintésére alapozta. E sorok írójának sikerült egy további lelőhely hasznosításával Bars megye kivételével valamennyi, tehát negyvennyolc vármegyei utasítás idevágó pontját megismernie.⁵ Az eredmények ismertetése előtt meg kell jegyeznünk: mivel a követutasítások megszővegezését

2 A kormányzati „terrorizmus” kifejezéshez a jelölt szót Deák Ferencről kölcsönöztem, aki két ízben is így írta le a szóban forgó bécsi politikát. *Deák Ferenc*: Válogatott politikai írások és beszédek. I. 1825–1849. Szerk. Molnár András. Bp. 2001. 251., 327. (Deák – Wesselényinek, 1840. máj. 14. és 1841. okt. 12. [itt: „Széchenyi akaratlanul apológiát írt az ellenünk használt terrorizmusra”]; mindkét levelet levelet először Váczy János tette közzé, 1890-ben.)

3 *Trócsányi Zsolt*: Wesselényi Miklós. Bp. 1965. 439.; Magyar Országos Levéltár (= MOL) N 119. 8223/c (1839. jún. 7-i jelentés); Felsőleges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar és Csehországnak e néven ötödik apostoli királyától szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének jegyzőkönyve. I–III. (= Ogy. jkv.) Pozsony, 1839–1840., I. 110. (Perényi Lajos báró ugcocsi követ).

4 *Erdmann Gyula*: Az 1839–1840. évi országgyűlés. In: *Új: Történelem és levéltár*. Válogatás Erdmann Gyula írásaiból. A szerző 60. születésnapjára összeáll. Erdész Ádám–Á. Varga László. Gyula, 2004. 41–61., 62–79., 96–131., különösen: 58–61., 112. (A kötet Erdmann öt idevágó, 1984 és 2003 között megjelent tanulmányát tartalmazza, valamennyit e kötetből idézem.) A disszertáció: Lónyay Gábor és a zempléni ellenzék. 1830–1840. Bölcsészdoktori disszertáció, kézirat, ELTE Egyetemi Könyvtár, Bp. 1975.

5 Erdmann József nádor titkos levéltára (MOL N 22) „Diaetalia” sorozatát (Praeparatoria, 24. csomó) és a Takáts Sándor-gyűjtemény (MOL N 119) témánkba vágó anyagát (777–858.) dolgozta fel, e sorok írója ezek mellett a Magyar Kancellária „Diaetalia” sorozatának anyagát (MOL A

nem előzte meg átfogó ellenzéki programegyeztetés, illetve, ha volt is ilyen, a helyi erőviszonyok és körülmények között a célok módosultak, szinte minden megye más formában fogalmazta meg a szólásszabadság kérdésében álláspontját – ez pedig bizonyos fokig megnehezítette értelmezésüket és csoportosításukat.⁶

Az utasítások alapján 48 megye közül mindösszesen 27 megyéről mondhatjuk el, hogy sérelemnek minősítette egy vagy több elemét annak az együttesnek, amelyet az alsótábla 1839. július 3-án elfogadott felirati javaslatában a szólásszabadság sérelmének vagy ezzel összefüggő sérelemnek minősített. Ezen belül 19 megye fogalmazta meg azt a követelést, hogy a sérelmet (vagy általában a sérelmeket) a királyi előadásokhoz képest kitüntetett formában kell tárgyalni (csak a sérelem orvoslása után szabad belebocsátkozni a királyi előadások tárgyalásába, illetve azokban felterjesztéseket tenni vagy törvényt szentesítésre bocsátani, a sérelmet – vagy más előleges sérelmeket – a királyi előadásokkal együtt kell tárgyalni stb.).⁷ A másik oldalon tizenhárom megye nem látott sérelmet, szükségesnek látta ezzel szemben a felségsértés és hűtlenség eseteinek és az eljárásnak az újraszabályozását (ez a követelés, a sérelem orvoslása *mellett*, megtalálható volt az előbb említett csoport több megyéje esetében is), kilenc megye pedig kegyelmi feliratot indítványozott (ebből két megye mindkettőt szorgalmazta). Szemben azokkal a megyékkel, akik a sérelmek előleges vagy legalábbis mielőbbi napirendre tűzését támogatták, kilenc megye nyíltan kinyilvánította, hogy az udvar előterjesztéseit minden más előtt kell tárgyalni: e megyék nem láttak sérelmet sem, igaz, közülük négyen új törvény hozatalát vagy kegyelmi feliratot is javasoltak.⁸ Pusztán a követutasítások alapján tehát a többség tá-

96. 12. csomó) is hasznosította. Ily módon 44 megye követutasításának szövegét sikerült fellelni, a Fejér, a Gömör és a Vas megyei instrukciót a kancellárián készített kivonatból (uo. ff. 215–241.) ismerem, a Csongrád megyeit pedig Erdmann ismertetéséből. (A horvátországi instrukció, a partiumi törvényhatóságok és a szabad kerületek utasításai elemzését mellőztem.)

6 E nehézségek illusztrálására Temes megye utasítására hivatkozom. (MOL A 96. 12. ff. 338–349., kül. 338–339.) Ez sérelemnek nyilvánította ugyan „a szólásszabadság ügyében múlt országgyűlés óta közbejött szomorú történeteket”, a túl szigorú büntetések miatt azonban új törvényt sürgett, továbbá „folyamodó felírást” a perbefogottak és elítéltek „feloldozása” érdekében. (Temes besorolásánál e két utóbbi mozzanatot vettem figyelembe.)

7 E tizenkilenc megye közül tizenhárom (Abaúj, Békés, Bihar, Borsod, Csanád, Csongrád, Gömör, Heves, Komárom, Pest, Somogy, Szabolcs, Zala) a későbbiekben, a szólásszabadsági sérelem országgyűlési tárgyalása során mindig vagy majdnem mindig határozott ellenzéki álláspontot foglalt el, s ezzel a tizenhét, Kraszna és Zaránd megyével együtt tizenkilenc megyéből álló konzekvens ellenzéki tábor magját alkotta. Ezzel szemben négy megye a későbbiekben általában (Fejér, Sopron, Trencsén) vagy mindig (Zemplén) a kormánypártot erősítette. Ld. a Kecskeméti Károly munkájának függelékében közölt, a Stuller Ferenc szerkesztette Országgyűlési Tudósítás alapján készített kimutatást: La Hongrie et le reformisme liberal. Problemes politiques et sociaux. (1790–1848). Roma, 1989. (Fonti e studi di Storia moderna e contemporanea I.) 344–350.

8 Árva, Baranya, Krassó, Máramaros, Pozsega, Szerém, Turóc, Temes és Torontál vármegye kívánta a királyi előadások minden mást megelőző tárgyalását; ezen belül Máramaros, Temes és Torontál a rendezésre a kegyelmi utat javasolta, Krassó új törvény alkotását kívánta; a kilenc megye a későbbi szavazások során Turóc és Torontál kivételével mindig vagy egy kivételével mindig a kormánypárthoz tartozott. *K. Kecskeméti*: i. h.

mogatta volna ugyan a sérelem napirendre tűzését, a közönséges sérelmek köréből való kiemelés, az előleges sérelemként való tárgyalás mögött viszont már csak kisebbség sorakozott volna fel (igaz, rövidesen hozzájuk csatlakozott a diétán részt vevő két partiumi megye is), a „kényszerített jogorvoslat” politikáját pedig (Erdmann) csak négy megye (Csongrád, Pest, Somogy és Zala) támogatta.

A per alatt (infámia-per) álló pesti követ, Ráday Gedeon eltiltását követő vihar nyomán azonban, mint ezt már Erdmann is kiemelte, megváltoztak a hangulat- és erőviszonyok. Az ellenzékét legkésőbb 1839 elejétől foglalkoztatta az a terv, hogy perbefogottakat léptet fel és választat meg követnek az országgyűlésre. Mailáth János gróf szerint egy 1839. márciusi pesti ellenzéki összejövetelen elhatározták Ráday mellett Balogh János és Kubinyi Ferenc felléptetését is: Bécsnek – vélte ismerni az ellenzék gondolatmenetét a kormányzat bizalmasa – nem lesz mersze három választást is elutasítani, így viszont meg kell szüntetnie az ellenük indított pert, sőt szabadon kell engednie az elítélt ifjakat, Wesselényit és Kossuthot, ily módon pedig az ellenzék egy alapvető kérdésben győzelmet arat, még mielőtt az országgyűlés összegyűlt volna.⁹ A három perbe fogott liberális közül Ráday május 4-én Pesten fölényesen nyert, két nappal később viszont Kubinyi Nógrádban, két és fél héttel később pedig Balogh Barsban alulmaradt – ez utóbbi megyében egyébként két eredetileg ugyancsak perbe fogott személyt választottak meg, akik felségfolyamodványukra kegyelemben részesültek. Noha a kormányzat már január végétől számolt perbefogott követté választásának lehetőségével, Bécsben csak március végén született meg az elvi döntés, hogy per alatt álló személy nem vehet részt követként a diétán, s ha a választás mégis ilyen személyre esnék, az megsemmisítendő; a döntés nyilvános képviselétét, a Ráday megválasztása elleni előzetes tiltakozást azonban a pesti követválasztó gyűlésen senki sem merte vállalni.¹⁰ Így a kormányzat a már megtörtént választás megsemmisítésére kényszerült, ezt viszont általánosan, még az ún. „jóérzűletűek” közül is sokan a választási szabadság, az alkotmány megsértésének minősítették,¹¹ s bár Pest megye a vita rendeződéséig otthon marasztotta a május 25-én követi tisztében megerősített Rádayt, Bécs balul sikerült lépése végül is döntő befolyást gyakorolt az országgyűlés kimenetelére. Mivel az országgyűlés megnyitásokor ebben az ügyben Pest mellett csak Zala és Hont követei rendelkeztek utasítással, a követeknek meggyőződésük szerint kellett szavazniuk, a nyílt színvallástól azonban a kormánypárti követek egy része is ódzkodott.

Egy még az országgyűlés megnyitása előtt kelt titkos jelentés szerint Deák azzal számolt, hogy a sérelem orvoslásáig semmibe bocsátkozás mellett tíz me-

9 Ungarische Zustände. II. Die Landtagsverhandlungen. Allgemeine Zeitung 1839. nov. 10., Beilage 2453. A cikk szerzőjét, Mailáth Jánost, az Allgemeine Zeitung szerkesztőségi levéltárában (Deutsches Literaturarchiv, Marbach/Neckar, Cotta-Archiv) végzett korábbi kutatásaim során azonosítottam.

10 MOL N 22. Praep. ad diaetam 1839:IX. (Mailáth A. – József nádor, 1839. jan. 30.), 1839:XXVI. (Mailáth A. – József nádor, 1839. ápr. 11.), 24. csomó.

11 MOL N 119. 8796, 8883.

gye sem szavazna, míg a „minden mást megelőző sérelmet” (*gravamen praeferentissimum*) 27 megye is támogatná, 16 megyével szemben.¹² A liberális ellenzék végül fényes sikerrel aknáztta ki a pesti, követválasztási sérelmet. Ezt a nagy többség a szólásszabadságnál is súlyosabb sérelemnek minősítette: június 11-én, miközben mindössze egy megye nem látott sérelmet, egy pedig kegyelmi feliratot indítványozott, 16 megye követe – négyszer annyi, mint ahány megye ezt a lépést a követutasításban a szólásszabadsági sérelemmel kapcsolatban megfogalmazta – egyenesen úgy foglalt állást, hogy a sérelem orvoslásáig semmibe se ereszkedjenek. Egyes követek az üléseken kívül akár a diéta felosztatását is vállalták volna. (Több megye ugyancsak radikálisabb utasítást adott a pesti sérelem ügyében, mint ahogy a szólásszabadsági sérelem tárgyában tette.) A többség végül úgy határozott, hogy belebocsátkozik ugyan a tárgyalásokba, de a sérelem orvoslásáig nem intéz feliratot az uralkodóhoz.¹³ Az alsótábla június 18-án a pesti sérelmet 36 megye szavazatával a királyi előadásokat megelőzően tűzte napirendre. A sérelem, a Ráday-ügy három hónapig szerepelt az országgyűlés napirendjén, a főrendi táblával történt négyszeri, majd a július 28-i leiratot követően további négyszeri üzenetváltás után az ellenzék, mivel kezdeti főlénye a kormányzati erőfeszítések nyomán elolvadt, végül Ráday lemondatására és a sérelem letételére kényszerült, ezalatt azonban sikerült megakadályoznia a Bécs számára legfontosabb kérdés, az újoncájnálás tárgyalásba vételét.¹⁴ Az alsótábla említett, június 18-i ülésén egyúttal azt a kompromisszumos, de ellenzéki szellemű „vasi záradékot” fogadták el, amelynek értelmében az alsótábla csak a pesti sérelem, a szólásszabadsági sérelem és más előleges sérelmek felterjesztését és az arra vonatkozó uralkodói választ követően hajlandó belebocsátkozni más tárgyak (így a királyi előadások) felvételébe.

Így megnyílt a lehetőség a szólásszabadsági sérelem önálló napirendre tűzésére. A vasi záradék, amely megállapította a szólásszabadság sérelmét, a kormány híveit átmeneti visszavonulásra készítette. A június 24. és 27. között lezajló kerületi tanácskozás során a többség sérelmi felirat mellett döntött, míg a kormánypártiak kegyelmi felirat vagy – a sérelmeket a törvények homályos voltából eredeztetve – új törvény alkotását javasolták. Felmerült a javaslat, hogy a felirathoz törvényjavaslatot is csatolnak, de Pázmándy Dénes még időben figyelmeztetett: „midőn a fennálló törvényeken ejtett sérelmek iránt tétetik a felírás, ekkor a törvények ellen kifogást ne tegyünk”. Több megye a Királyi Tábla bíráinak felelősségre vonását követelte.¹⁵ Július 3-án az országos ülésen Szerencsy István személynek azzal nyitotta meg a vitát, hogy a sérelmi felirat esetén a megegye-

12 MOL N 119, 8858, 8859. (Mindkét jelentés 1839. jún. 3-án kelt.)

13 Országgyűlési Tudósítás, 2. 15–16., vö. uo. 3. 17–23. is (a Stuller Ferenc, 1840. márc. 15-től Stuller és Bodon Ábrahám által szerkesztett kéziratos tudósításnak a MOL R 99. 5. tétel alatt őrzött példányát használtam); MOL N 119. 8867, 8869; uo. 879., 904.

14 Ld. *Erdmann Gy.*: i. m. 62–78.

15 Országgyűlési Tudósítás, 6. 52., 7–8. 53–61., 63–67.; MOL A 45. 1840:582. (Borsod megye követeinek végjelentése, 1840. jún. 25.)

zésre a rendek, a főrendek és az udvar között nincs kilátás, és ezért más kibontakozási utat javasolt: az országgyűlés alkosson a jövőre nézve „célirányos” új törvényeket, és kérjék az uralkodót, hogy a fennálló „törvényekből, szokásokból eredett legfelső rendeletek s bírói ítéletek által előhozott következtetéseket” törölje el, azaz a diéta folyamodjon amnesztiáért.¹⁶ A viták lefolyása jól tükrözte a hangulat átfordulását. A kerületi elnök összegzése szerint „alig találkozott valaki, ki ezen szomorú eseteken nem talált sérelmet”, egy-két követ kívánta „kegyelem útján” felterjeszteni a sérelmet.¹⁷ A személynököt, a kérdésben sérelmi utasítással ellátott megye követét a maga oldalára tudta vonni ugyan, 22 megye azonban kitartott a kerületi ülésen elfogadott felirat és üzenet mellett, sőt Bars követe mellett további hét megye követe is ellenzéki álláspontot foglalt el, többnyire anyautasításuktól eltérően, illetve annak ellenére. Bács-Bodrog megye követe pl. a jövőre nézve új törvényeket kívánt, a múltra nézve az üzenet mellett szavazott, míg megyéje szerint sem itt, sem a Ráday-ügyben nem történt sérelem; az ungi követ „más orvoslási módot nem lát, mint a sérelem és felírás útját, a törvényt küldői világosnak tartják”, míg a megye éppen a „nem elegendőleg kimerítő” törvények helyébe kívánt újakat; Turóc követe úgy támogatta az üzenetet, és támadta élesen a Kúriát, hogy az eredeti utasítás egyáltalán nem tért ki erre a sérelemre.¹⁸ Az ellenzék több vezetője, akárcsak a kerületi ülésen, szót emelt a Kúria bírúinak felelősségre vonása mellett is, ez azonban nem nyerte el a többség támogatását. A személynök, akinek javaslatát az ülésen tanúsított aktivitása ellenére csak 16 megye és Horvátország követe támogatta, végül „világos többséget” állapított meg a felirati javaslat mellett.

A Palóczy László mint kerületi jegyző által fogalmazott felirati javaslat csaknem másfél tucat pontba foglalva tételesen felsorolta az előző országgyűlés alatt, majd az azóta történt sérelmeket (a kerületi tanácskozáson felmerült, hogy Tarnóczy Kázmér 1834. januárban történt „megdorgáltatását”, az ún. barsi vagy „dorgáló” leiratot is e sérelem elemeként tárgyalják, de a javaslatot leszavazták), a bírói ítéleteket törvénytelennek nyilvánította és kérte az uralkodót, hogy „tettlegesen” szüntesse meg a sérelmek „minden következtetéseit” és biztosítsa a nemzetet „az önkény ellen minden oldalról”.¹⁹ A felirati javaslatot és üzenetet az alsótáblán július 15-én elfogadták. A masszív kormánypárti többségű főrendi tábla azonban – válaszul arra, hogy az alsótábla csak vonakodva bocsátkozott bele a királyi előadások tárgyalásába – félretette azt, és csak szeptember utolsó hetében tárgyalta meg és utasította el. A főrendek többsége szerint a végrehajtó ha-

16 Ld. Ogy. jkv. I. 101–102.; a vita teljes anyaga: uo. 101–141.

17 Országgyűlési Tudósítás, 7–8. 66–67.

18 Ogy. jkv. I. 126. és 132., MOL N 119. 781., 782., 784. (Bács); 847. (Ung), 844. és A 96. 12. f. 307–312. (Turóc; a pótutasításban a megye már a szólásszabadság támogatására szólította fel követét).

19 Felsőes első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar és Csehországnak e néven ötödik apostoli királyától szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai. I–IV. (= Ogy. írásai) Pozsony, 1839–1840., I. 18–19., Országgyűlési Tudósítás, 9. 73. (Ambró Antal javaslata).

talom intézkedései törvényesek voltak; mivel a bírák függetlenek, az ítéletek nem vonhatók kétségbe, de a Kúria eljárása és az ítéletek egyébként is törvényes szokáson alapulnak, hűtlenséget pedig szóval is el lehet követni; ezért az országgyűlés sérelmi felirat helyett kérjen kegyelmet!²⁰ A főrendek érvelését az alsótábla hosszú második üzenetben cáfolta, az országgyűlés végéig, mint ismeretes, összesen ötszöri üzenetváltásra került sor, az álláspontok minden közeledése nélkül. Az ellentét mindenekelőtt az ítéletek minősítése fölött éleződött ki. Ha a főrendek kívánsága szerint a „törvénytelen” jelzőt elhagynák, a felirat minden erejét elvesztené – vélték az ellenzék soraiban –, míg „ha a kormányzat az ügyre vonatkozóan akár kedvezőtlen rezolúciót bocsátana is ki, a Királyi Kúria mégsem ítélné el senkit beszéde miatt, mivel a nemzet az ilyen ítéleteket törvénytelennek nyilvánította”.²¹

Miközben a frontok a szólásszabadsági sérelem kérdésében megmerevedtek, a kormányzat nyomására, az ellenzék helyzetének romlása következtében az alsótábla fokról fokra belebocsátkozott a királyi előadások tárgyalásába. A rendek 1839. augusztus elején elfogadták, hogy az újoncajánlás és a Duna-szabályozás (a királyi propozíciók 1. és 3. pontja) ügyében mégis lehet „tudakozódó” feliratot intézni az uralkodóhoz, igaz, a sérelmek felterjesztésével együtt; szeptember közepén azonban, 24 vármegye szavazatával szemben, azt is elfogadták, hogy a szólásszabadsági sérelmet e felirattól elválasszák. „[E]szerint a szólásszabadságának előleges szorgalmazása is megbukott” – jelentette megbízóinak Szentkirályi Móric.²² A végül 1839. október 31-én elfogadott feliratban ennek megfelelően a partiumi követek egy részének meg nem jelenéséről, egyes főrendek meg nem hívásáról és az előző országgyűlésről maradt előleges sérelmek orvoslásáról esett szó.²³ Miután a szólásszabadsági sérelem minden más ügy előtti orvoslása lekerült a napirendről, e „forrón pártolt” ügyszökhöz ezt követően „oly tárgyakat” kapcsolt hozzá az alsótábla – összegezte az ezután történeteket egy követi végjelentés –, „melyek természetüknél fogva a kormánynak kedvesebbek lévén ezáltal amannak sietősb s bizonyosb orvoslást szerezni reménylt”.²⁴ E „fokként”, „lépcsőként” változó „kikötések és záradékok” közül a legtartósabbnak az ún. „soproni záradék” bizonyult. Ezt 1839. november 21-én az újra meg újra közvetítő szerepben fellépő felsőbüki Nagy Pál indítványa nyomán fogadták el: eszerint az országgyűlés küldöttség útján értekezésbe bocsátkozik ugyan az újoncmegajánláshoz szükséges adatok megadására felhatalmazott Ignaz Lederer báró magyarországi főhadparancsnokkal, de újoncot csak azt követően adnak, hogy a szólásszabadsági sérelmi feliratot felterjesztik (azaz azt a főrendek átengedik, tehát a rendek az újoncajánlást nem kötötték a sérelem orvoslásához).

20 Ogy. írásai II. 129–132.

21 MOL N 119. 9040. (Pozsony, 1840. febr. 1-jei jelentés).

22 Ti. a Ráday-mellett, amelyet ezzel egyidejűleg óvás mellett levettek a napirendről. Pest Megyei Levéltár (= PML) IV. 3/c. Országgyűlési iratok, 438. doboz, Szentkirályi 1839. szept. 20. követjelentés, Ogy. írásai II. 36–38.

23 Ogy. írásai II. 208–220.

24 MOL A 45. 1840:899. (Hont vármegye követeinek végjelentése, 1840. jún. 30.)

Míg az idáig vezető folyamat egyes állomásait a szakirodalomból ismerjük (ezért annak részletes ismertetését mellőzöm),²⁵ a történetírás figyelmét mindaddig elkerülték a tudakozó bizottság és Lederer november vége és december közepe között lezajlott tárgyalásai. E tárgyalások során a bizottság, az uralkodó közjogi felfogásnak megfelelően leszögezte, hogy „az ország a magyar ezredekre nézve sem valamely meghatározott számú békelábot nem ismér, sem azoknak szám szerinti fenntartását és betöltését magára nem vállalta”, és egy előzetes egyeztetésnek megfelelően – hogy így megalapozza az országgyűlésnek a hadügyekbe és a külügyekbe való beleszólását – mindenekelőtt a hadsereg állapotára és a külpolitikai helyzetre vonatkozó felvilágosításokat kívánt Lederertől. A tábornok, utasításának és felhatalmazásának megfelelően, rendre vonakodva és kitérően válaszolt. Bármennyire indokolt lenne is e tárgyalások részletes bemutatása és elemzése, témánkból következően e helyütt meg kell elégednünk a főhadparancsnok álláspontjának összegzésével. Eszerint háborús veszély nem fenyeget ugyan, a monarchia azonban a „maga méltóságát és bátorságát” csak úgy tarthatja fenn, ha a fegyverkezésben lépést tart a többi európai hatalommal. Ezért 38 500 újonc megajánlását kívánta a diétától.²⁶ A bizottság jelentését a november 23-i kerületi határozat értelmében a követek megküldték megbízóiknak, és hat hetet adtak a követutasítások beérkezésére – a hadsereg szükségleteivel kapcsolatban a tárgyalások során elhangzottakra alább még visszatérünk. Mint a kormányzat egy éles szemű bizalmasa megjósolta, ezután az országgyűlés kimenetele a megyék kezébe került át: „a döntő ütközetre csak azt követően kerül sor, hogy a rendek megtudják az újoncszükségletet, és megismerik a megajánlás kérdésében megbízóik véleményét” – ezért a kormányzatnak elő kell készítenie e kérdések megvitátását.²⁷

Az ellenzék szervezettsége láttán a kormányzat már 1839 nyaratól fogva egyre nagyobb figyelmet szentelt az egyes megyegyűléseken történeteknek – Sedlnitzky pl. nem csupán a közgyűlési határozatokról, hanem a követutasítást előkészítő választmányok döntéseiről is jelentést küldött az államértekezletnek.²⁸ Bécs igyekezett a döntéseket befolyásolni is: Mailáth kancellár Tisza Lajost (és nyilván másokat) olyan határozat elfogadtatására biztatta, amely a követeket „a kijelelt mennyiség megadására [...] minden idegen s csak a dolog haladását késtető ragasztmányok s feltételek nélkül” utasítja.²⁹ A hat hét leteltével,

25 Ld. pl. Trócsányi Zsolt a Ferenczi munkája mellett az országgyűlési irományokra és a MOL N 119 idevágó anyagára támaszkodó áttekintését: i. m. 441–442.

26 A bizottság jelentése: Ogy. írásai II. 368–370. (innen az idézetek). A bizottság üléseiről nem vezettek jegyzőkönyvet, egyik tagja azonban minden ülésről (és a háttér-konferenciákról) rendkívül részletesen tájékoztatta Sedlnitzkyt: MOL N 119. 8392/b, 8393/b, 8395/a, b, 8403/c, 8405/c, d, 8406/b, 8408/d, e. (Vö. uo. 8971. [Pozsony, 1839. dec. 1-jei jelentés a nov. 28-i követi konferenciáról] és N 22. 25. cs. ff. 741–745. [Lederer felvilágosításai a bizottság kérdéseire]).

27 MOL N 119. 8389/b.

28 Uo. 8315. (Sedlnitzky 1839. szept. 11-i felségelőterjesztése).

29 MOL A 135. Mailáth – Bihar megye első alispánjának, [1839.] nov. 26.

1840. február 4-én azután felsőbüki Nagy Pál indítványozta az újoncmegajánlás elővételét, s azt a kerületi ülés, amely három nappal korábban a szólásszabadsági sérelem kérdésében „Maradjon!”-nal válaszolt a főrendi tábla harmadik válaszüzenetére, meg is szavazta.³⁰

Február 7-én kétnapos vita, négyszeri szavazás után a kerületi ülés úgy döntött, hogy 20 ellenzéki megye tiltakozása ellenére belebocsátkoznak az újoncmegajánlásba a szólásszabadsági sérelem orvoslása előtt is, a kerületi határozatot előterjesztik ugyan az országos ülésen, de – miután erre a fordulóra az ellenzék a korábbi három mellett hat további megye támogatását is meg tudta szerezni – kimondták azt is, hogy az alsótábla idevágó határozatát addig nem küldik át a főrendi táblának, amíg a szólásszabadsági felirat felterjesztéséhez a főrendek hozzá nem járulnak.³¹ A tárgyalások során, miközben 20, majd 21 megye egyáltalán nem volt hajlandó ajánlást tenni, a többség végül 38 ezer újoncot ajánlott meg – a kértnél azért kevesebbet, hogy a rendek ezzel is hangsúlyozzák: szabad ajánlatról van szó, és nem kötelesek a kiegészítésre.³² A szolgálati időt nyolc évben állapították meg, a „circulatiót”, az először 1830-ban felmerült követelést, miszerint a magyarországi kiegészítésű ezredeknél csak magyarországi tiszteket alkalmazzanak, akiknek az előléptetésük is külön történe – e követelés háttérében Sedlnitzky bizalmasai szerint „Magyarországnak a monarchiától való elkülönülése” állt³³ –, csak 15 megye támogatta. A határozatok február 20-án és 21-én keresztülmentek az országos ülésen is, beleértve, a személynök minden erőfeszítése ellenére, a záradékot is – így az alsótábla még magát e végzést sem küldte át a főrendi táblának.³⁴ Mint látni fogjuk, az újoncmegajánlás megtörténtét magyar kormányzati körökben nagyon lényeges fordulatnak tekintették, s bár a záradékkal kapcsolatos határozatot, mint a „fokonkénti”, „lépcsőkénti” visszavonulás újabb állomását egyes ellenzékiek kedvezően értékelték, e döntésről utóbb az egyik ellenzéki megye követői teljes joggal állapították meg, hogy így „[m]egszűnt az orvoslási záradék, s e helyett egy, csak a felterjesztést, de nem az orvoslást s a sérelem megszüntetését eszközölhető záradék alkottatott”.³⁵

30 MOL N 119. 9041, 9048.

31 Országgyűlési Tudósítás, 67. 615–616.

32 Ld. a személynök 1840. febr. 20-án tett megjegyzését: „[t]udja ő azt igen is jól, hogy ezen lehúzásnak célja a completatio törvényességének el nem ismerése”, noha szerinte biztosítást „nem az ötszáz lehúzása, hanem a törvény világos szavai adnak, mert nyilván mondatik, hogy azok csak ajánlasképpen adatnak”. Ogy. jkv. II. 101.

33 MOL N 119. 8389/b.

34 Ld. Dubraviczky Simon és Szentkirályi 1840. febr. 17-i és márc. 3-i követjelentését: PML IV. 3/c.

1. Országgyűlési iratok, 439. doboz; Ogy. írásai II. 91–120.

35 MOL N 119. 9057, A 45. 1840:892. (Gömör megye követeinek végjelentése, 1840. júl. 8.)

A szólásszabadság ügye az 1839–1840. évi országgyűlésen: a kibontakozás hetei

Ekkor, 1840. február második felében lép a szembenállás politikájának helyébe a kibontakozás keresése. Míg az országgyűlési tárgyalások a nyilvánosság előtt zajló, az országgyűlési irományok és Stuller kéziratos tudósításában megjelenített, illetve az ún. országgyűlési titkosszolgálat számára hozzáférhető mozzanatait ismerjük – legalábbis annyira, amennyire a hagyományosan az ellenzék politikájának bemutatására koncentráló magyar historiográfia azt feltárta –, jóval kevesebbet tudunk a kormányzati politika megfontolásairól és történetéről. Különösen igaz ez az országgyűlés utolsó szakaszára, amikor is a megszületett kompromisszum folyamatának leglényegesebb történései a kortársak elől rejtve – és részben szóbeli tárgyalások keretében – zajlottak le, s a részletek csak fokozatosan szivárogtak ki. Mielőtt azonban a folyamatot bemutatnánk, egy historiográfiai kitérőt kell tennünk.

Horváth Mihály emigrációjában írt összefoglalásában még úgy hitte, a kormány „nem volt idegen attól”, hogy amnesztiát adjon, sőt „el volt határozva [...] a szólásszabadság fenntartása iránt is megnyugtadni a jövőre nézve a közvéleményt, és csak a bűnvallástól vonakodott”, a főrendi tábla többsége pedig mindenkor az egységesnek feltüntetett kormány céljait képviselte, s az amnesztia végül meg is történt.³⁶ Horváth könyvét „számos helyein megjavítva, itt s amott egészen átdolgozva” hazatérte és a kiegyezés után újból megjelentette. A nagy történész a második kiadás 1867 végén született előszavában két személynek mondott köszönetet: Deáknak, ki „emlékezetének gazdag tárházából [vele] egynémely adatot közleni, egynémely hézagot pótolni, s [tévedését] kiigazítani szíveskedett”, továbbá Szögyény Lászlónak, „megbecsülhetetlen értékű” emlékiratait és okmánygyűjteménye használhatásáért. Az átdolgozott szöveg bennünket érdeklő részeiben – miközben több kronológiai tévedés is megőrződött – immár feltárulnak a korábban homogénnek tételezett kormányzaton és a kormánypárton belüli nézetkülönbségek. Eszerint a kibontakozást elsősorban József nádor (közvetlenül, Lajos és János főhercegen keresztül), Mailáth országbíró, Desseffy Aurél (Metternichet hajlítva engedékenységre) és Jósika Samu szorgalmazta; a Kúria két táblájának korábbi elnökei, Cziráky és Somssich viszont ellenezték az amnesztiát, különösen – s ezt Horváth valószínűleg Deáktól tudta meg – Kossuth szabadon bocsátását, és sokáig velük tartott Metternich is. Horváth nem tesz említést Mailáth Antal szerepéről, Szögyény szerint az úgymond erélytelen kancellár nem sokat tett az ügy érdekében.³⁷ Horváth szerint, aki minden bi-

36 *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823-tól 1848-ig. Genf, 1864. I. 597–603., a „második, javított s bővített” kiadás, három kötetben: Pest, 1868., az előszó: II. XI. A jelentősebb eltérések. I. 597., 598., 601., 603.; vö. a második kiadással (a továbbiakban erre hivatkozom): II. 154., 155–156., 159–160., 162.

37 *Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai*. I. 1836–1848. december 2. Kiadják fiai. Bp. 1903. 14–17. – Szögyény a bennünket érdeklő hónapok vonatkozásában nem tekinthető feltétlenül megbízható hírforrásnak: az akkori nádori ítélőmester a Ledererrel értekező választmány

zonnyal e tekintetben is Deák közléseire támaszkodott, az alább említendő 1840. március 24-i leiratot József nádor járta ki Bécsben: a nádor Wesselényi és Lovassy (de nem Kossuth) szabadon bocsájtása fejében a záradék elejtését kívánta, Deák azonban kikényszerítette a nádor ígérését valamennyi személy szabadon bocsájtásának kieszközlésére, ezért cserébe viszont a rendek elejtették a záradékot. Horváth ugyancsak Deák elmondása alapján adja elő az április 29-i leirat kihirdetésének történetét is – a lényegyet tekintve ugyanúgy, ahogyan azt három évtizeddel később Eötvös Károly tette, Deák 1872 karácsonyán elhangzó elbeszélésére hivatkozva.³⁸

Az 1840. márciusi leirat megszületésére vonatkozóan gyökeresen eltérő változatot adott elő emlékiratában Wirkner Lajos, amely Deák halála után jelent meg. Eszerint a leiratot a magyar kancellária befolyásos titkárának biztatására maga Deák fogalmazta volna meg, s a szólásszabadság fenntartására tett nyilvános ígélet fejében a zalai követ vállalta volna, hogy titokban keresztülviszi a záradék elejtését, miközben ő annak fenntartására szavaz – vállalásának azután csak másodjára tudott eleget tenni. Bár Wirkner nem nevezte meg fő bécsi kapcsolatait, azok ismeretében, ha a történet igaz, Metternich és Mailáth kancellár lettek volna a fordulat kezdeményezői, éppen azok, akiknek a Deákra visszavezethető változatban ettől eltérő vagy ezzel kifejezetten ellentétes szerep jutott.³⁹ A kibontakozás Wirkner által kínált történetének, bár észrevéve annak nyilvánvalóan valótlan elemeit, Ferenczi Zoltán (majd újabban Gergely András is) hitelt adott; holott ha valakinek, hát éppen Deák életrajzírójának el kellett volna gondolkodnia azon, hogy Deák állítólagos önzszavaztatási manővere miként egyeztethető össze Deák személyiségével.⁴⁰ Mások viszont – Trócsányi Zsolt és Erdmann Gyula – a kérdésre vonatkozó előadásukban nem is említik Wirkner beszámolóját.⁴¹ A kutatás során nem akadtunk rá Mailáth és Wirkner kapcsolattartásának írásos nyomaira – e hiánynak persze könnyen egyszerű iratkezelési okai lehetnek, s a kancelláriai titkár állandó pozsonyi jelenléte adatszerűen is igazolható.⁴²

A kutatásaink során feltárt adatok, miközben elbeszélését számos ponton módosítják, a Horváth Mihály által előadott változatot erősítik. Az alsótábla

tanácskozásait úgy ismerteti (17.), mintha azok a „kibékülést” követő időben – és nem 1839 novemberében–decemberében – zajlottak volna le.

38 *Eötvös Károly* adomái. Az obstrukció hatvan év előtt. Egyetértés 1899. jan. 22. 1–2.; a történet kibővített változata Deák Ferenc nem ad újoncot címmel: *Eötvös Károly: Deák Ferenc és családja*. I. Bp. 1905. (Eötvös Károly Munkái XIII.) 267–279.

39 *Wirkner Lajos: Élményeim*. Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő nyilvános pályám naplójegyzeteiből. Pozsony, 1879. 107–110.

40 *Ferenczi Zoltán: Deák élete*. I. Bp. 1904. 275.; *Gergely András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840)*. In: Magyarország története 1790–1848. II. Főszerk. Mérei Gyula. Szerk. Vörös Károly. Bp. 1980. (Magyarország története tíz kötetben 5/2.) 776–777. Wirkner előadásának hitelességét korábban (pl. Deák és az 1839/1840. évi országgyűlés. Balassagyarmati Honismereti Híradó 2003. 1–2. sz. 50.) magam sem kérdőjeleztem meg.

41 *Trócsányi Zs.*: i. m. 442–443.; *Erdmann Gy.*: i. m. 93–94.

42 MOL A 45. 1840:420. (elszámolások).

döntése, ti. hogy végül is megajánlotta az igényelt újoncmennyiséget, többeket is a kibontakozás keresésére ösztönzött. A követársai által állhatatlansága és középút-keresései miatt sűrűn bírált felsőbüki Nagy Pál, akiről február 13-án Széchenyi is feljegyezte, hogy „magában meghasonulva” amnesztia kieszközlése ügyében Bécsbe tart, ezekben a napokban beadványt juttatott el az udvarhoz. Ebben a diéta eredményessége és az ország lecsillapítása érdekében az örökváltság engedélyezését, a diéta kiegészítését (a távol maradt partiumi követek meghívását) és mindenekelőtt a szólásszabadsági sérelem orvoslását javasolta, utóbbit azonnali, teljes amnesztia kihirdetésével, ezzel egyidejűleg a politikai perekkel kapcsolatban új törvények kezdeményezésével. Metternich a beadványhoz fűzött széljegyzeteiben és február 19-én kelt külön előterjesztésben kategorikusan elutasította azt, amit kikényszerített engedékenységnek nevezett: Nagy Pált alávaló fantasztának vagy megfontolt gazembernek nevezte, javasolta, hogy Lajos főherceg ne is fogadja őt, de kijutott a bírálatból az ún. mérsékelt konzervatívoknak is, akik az államkancellár szerint vagy magukat áltatják vagy másokat, így egyik esetben sem jó tanácsadók.⁴³

Több sikerrel járt a nádor kezdeményezése. A későbbiek alapján úgy tűnik, az ő február 23-án készített felségelőterjesztése bizonyult a kibontakozás forgatókönyvének – ezt egyébként már Ballagi Géza is ismertette –, amely a „magyar főméltóságokkal”, Mailáth országbíróval, Szerencsy személynökkel és másokkal folytatott tanácskozás nyomán készült.⁴⁴ A nádor is kiemelte, hogy az alsótábla 38 ezer újoncot szavazott meg, anélkül, hogy az udvar számára elfogadhatatlan feltételeket (pl. az ún. circulatiót) kapcsolt volna az ajánlathoz, a dolgok e kedvező állapota azonban a megyék hatására rosszabbodhat; az újoncajánlat végigtárgyalását és törvénybe iktatását, végső eldöntését viszont a szólásszabadság ügyében kialakult patthelyzet akadályozza. Ennek feloldására több elképzelés is született (a főrendek „non moramur”-ral átengedik az alsótábla feliratát, mindkét tábla álláspontját felterjesztik az uralkodóhoz), ezekkel több konzervatív főrendi és alsótáblai konferencia is foglalkozott, végül azonban lekerültek a napirendről.⁴⁵ A nádor a kibontakozás érdekében arra kérte az uralkodót – a lehetőség már egy héttel korábban megjelent a nádor, az országbíró és a kancellár közötti írásos eszmecsereben –, hogy az országgyűlés utolsó napjaira időzítve adjon kegyelmet az elítélteknek és szüntesse meg a folyamatban lévő pereket, mindezt pedig a diétához intézendő leiratban helyezze kilátásba! „E kívánság az egész országban el van terjedve [...] teljesítése szívből jövő hálát váltana ki, és lényeges befolyást gyakorolna mind a jelen országgyűlés szerencsés kimenetelére-

43 *Gróf Széchenyi István* naplói. V. (1836–1843). Szerk., bev. Vizsota Gyula. Bp. 1937. (Gróf Széchenyi István összes munkái XIV.) 356.; Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHHStA), Wien. Konferenzakten A, 1840:270. (Filmen: MOL X W 2996. doboz).

44 MOL N 22. 26. cs. ff. 186–191. (József nádor 1840. febr. 23-i felségelőterjesztése, fogalmazvány); *Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora*. Bp. 1897. (A magyar nemzet története IX.) 484–486.

45 MOL N 119. 9089, 9093–9095, 9102.

re, mind pedig azt követően egy kedvező közhangulat elterjesztéséhez, ezáltal pedig számottevően megkönnyítené a kormányzat által az országgyűlés után teendő intézkedéseinek a keresztülvitelét”; a kegyelem folytán ugyanis az uralkodó „meghiúsítaná a további üzemek hatását” és „magyar alattvalóit még szorosabban magához kapcsolhatná”.

A nádor tehát a terrorizmus politikájától való eltávolodást javasolta. Mailáth kancellár és tanácsadói is úgy ítélték meg, hogy az adott esetben, ha nem is az adott pillanatban, a kegyelem gyakorlása jobban szolgálja a közérdeket, mint a bűnösök üldözése. A kibocsátandó leirat Bartal György tanácsos által fogalmazott szövegét március 3-án a nádor is jóváhagyta (az azonos is a nyilvánosságra került szöveggel), egyben javasolta, hogy kihirdetése a szólásszabadság ügyének újbóli elővételéhez időzítve történjék meg.⁴⁶ Az imént ismertetett kormányzati ügyiratok tehát alapjaiban cáfolják Wirkner előadását. Nem zárhatjuk azonban ki, hogy közvetítőkön – pl. Zsedényi Edén – keresztül Mailáthék előzetesen kikérték Deák véleményét is a kibocsátandó leiratról – erre utal egyébként az is, hogy egy titkos jelentés szerint az ellenzéknek már a kihirdetés előtt tudomása volt a leirat tartalmáról, sőt annak legfontosabb (alább idézendő) fordulataát szó szerint ismerte.⁴⁷

A március 26-án kihirdetett leirat elismerte a szólásszabadság elvét, egyben fenntartotta az uralkodó jogát, hogy fellépjen a korlátokat túllépők ellen; törvényesnek és érvényesnek nyilvánította a bírósági ítéleteket, egyben biztosította a rendeket afelől, hogy „a közügy egyedüli okáért szigorúak, egyébiránt megbocsátani, midőn az idő helyes pillanata jelen van, mint a bosszuláshoz ragaszkodni készebbek levén [...] e részben is soha nálunk fogatkozás nem leend”.⁴⁸ Bár az alsótábla április 6-án kinyilvánította, hogy a szólásszabadsági sérelmet illetően a leirat nem ad megnyugtatót, mivel a sérelmes esetekben éppen a leirat által is törvényesnek elismert elveket sértették meg, és ennek megfelelően a sérelmi felíratot egy bekezdéssel bővítették,⁴⁹ a kihirdetést követően négy nappal az alsótábla elejtette a február 21-i záradékot, s április 1-jén az újonc ajánlatot átküldték a főrendeknek. A rendkívül kiegyenlített alsótáblai erőviszonyok mellett a leirat ígéretei önmagukban is alkalmasak voltak az erőviszonyok megfordítására, a főrendi liberális Wenckheim Béla báró állítólag már március 27-én úgy tudta, hogy a leirat nyomán a kilenc, addig ingadozó megye a kormánypárt oldalára fog állni, és a többséget valóban az biztosította, hogy öt megye követe abból a

46 MOL N 22. 26. cs. ff. 174., 215–216. (József nádor – Mailáth Antalnak, 1840. febr. 16., márc. 3.); A 45. 1840:204 (Mailáth 1840. febr. 27-i felségelőterjesztése; uo. a leirat a szöveg kialakulásának rekonstruálását lehetővé tevő három tervezete), 1258; HHSa, Wien. Konferenzakten A, 1840:315.

47 MOL N 119. 9183.

48 Ogy. írásai 188. III. 156–157.; az idézet a Jelenkorban közölt magyar fordításból: Magyarország és Erdély. Jelenkor 1840. ápr. 1. 105.

49 Ogy. írásai III. 228–229.

hatból, amely február 7-én végül az ellenzékét támogatta, most a kormánypárt oldalára állt.⁵⁰

Mégis, minden okunk megvan a feltételezésre, hogy a nyilvános döntést kiterjedt bizalmas tárgyalások előzték meg. Horváth Mihály szerint Deák ekkor kényszerítette ki József nádor ígéretét Kossuth szabadon bocsátására. A nádor arról tudósította a kancellárt, hogy maga az utasítások révén megkötött – és így továbbra is a záradék fenntartása mellett voksoló – kisebbség is hozzájárult a szavazás kedvező kimeneteléhez, s az tulajdonképpen egyöntetű döntésnek tekinthető. A döntést többek előtt tett ígéretével ő maga is elősegítette. Egy bizalmas jelentés szerint az ellenzék vezetői a vérmesebb, árulást emlegető ellenzékieket azzal csitították, hogy a leirat és „bizalmas közegein keresztül” a kormányzat maga is ígéretet tett az amnesztiára. Három hét múlva az ellenzék köreiből arról beszéltek, hogy „ami az utolsó leiratban az amnesztiára való pusztán utalásként került elő, arról a nádor őfensége mint bizonyosságról biztosította Klauzált és más ellenzékieket”, és „ezért állt el az ellenzék a záradéktól”. Horváth Mihály értesülését, hogy ti. a nádor által adott amnesztiaígéret Wesselényin kívül már Kossuthot is magába foglalta, megerősíti, hogy egy hét múlva már Pozsonyban azt tervezgették, miként lehetne Kossuth egzisztenciáját biztosítani, s ennek nyomán ajánlott április 24-én Wesselényi Kossuthnak alkalmazást.⁵¹

Az ellenzék pozícióit erősítendő, Deák április második hetében megpróbálkozott azzal, hogy az adó megajánlását kössék a szólásszabadság orvoslásához, de indítványát csak 14, illetve 16 megye támogatta. Ilyenformán a kormányzat számára úgy tűnhetett, az általa kívánatosnak tartott menetrendet követheti: eszerint az amnesztiára azt követően kerülhet sor, hogy a rendek teljesítik az újonc- és az adómegajánlás feltételeit, illetve részleteit illetőleg az udvar kívánóságait.⁵² Elvi és presztízsszemponctok mellett taktikai megfontolások is – ti., hogy így engedményekre készítse a rendeket – amellet szóltak, hogy a kormányzat lehetőleg az utolsó pillanatig várjon a kihirdetéssel. A kegyelmi aktus mindazon-

50 MOL N 119. 9188 (Pozsony, 1840. márc. 27-i jelentés); Országgyűlési Tudósítás, 81. 740. (vö. uo., 67. 615–616.) – Itt meg kell jegyeznünk: Wirkner előadása szerint Deák három megye (közte Bars és Temes) követét beszélte volna rá az „átszavazásra”: Bars a valóságban az ellenzékkel szavazott, Temes viszont valóban egyike volt az „átállt” megyéknek.

51 Horváth M.: i. m. (2. kiad.) II. 159–160., József nádor – Mailáth Antal, 1840. márc. 31., MOL N 22. 26. cs.; MOL N 119. 9197, 9199, 9249 (Pozsony, 1840. ápr. 22-i jelentés, innen az idézet), 9218 (Pozsony, 1840. ápr. 9.); *Kossuth Lajos iratai 1837. május–1840. december*. Hűtlenségi per, fogság, útkeresés. Sajtó alá rend. Pajkossy Gábor. Bp. 1989. (Kossuth Lajos összes munkái VII.) 623.

52 „Circumstantia illa, quod Status praevio modo in circulari hodierna consultatione nec ad 10 annorum capitulationem, nec ad praehabitu contributionis quantum adhuc accesserint, – írta József nádor ápr. 27-én az aznapi Bécsbe indult országbírónak – rem ita dictae amnestiae in quantum haec ad tempus, ubi Status prius ad altissima desideria accesserint, destinata esset, aliquantum nefors implicare potest, nisi opportune obventum fuerit, quod Excellentiam Vestram praesenti occasione alioquin praesturam non dubito.” MOL N 22, 26. cs. f. 387.

által, ha annak pontos tartalma és mértéke nem is, ettől fogva bizonyosnak volt tekinthető. Nyilván evvel magyarázható, hogy a magyar kancellária hozzá sem fogott az uralkodó által március 31-én kívánt vélemény elkészítéséhez, mit tegyenek Somogyi Antal Bihar megye közgyűlésein tartott, „nyilvánvalóan felforgató beszédei” kapcsán.⁵³

A hírek és várakozások szerint az amnesztiát április 19-én, az uralkodó születésnapján, illetve, mivel az húsvét vasárnapjára esett, két nap múlva kellett volna kihirdetni.⁵⁴ Mivel az nem történt meg, az ellenzék kezdte türelmét veszteni. József nádor április 26-ai keltezéssel levélben fordult az államkonferencia elnökéhez, Lajos főherceghez, és az amnesztia teljes terjedelmében, feltétel nélküli (azaz nem az érintettek részéről kegyelmi kérvény benyújtásához kötött) és mielőbbi kihirdetését sürgette. Az amnesztiáról megállapodás született, a további halogatás a kormányzat és a kormánypárt tekintélyének ártana, az országgyűlési tárgyalások addigi kedvező menete folytán a kihirdetés alkalmas időpontja eljött, de ez szükséges is a kívánatos végkifejlethez. A nádor, teljesen érthetően, hallgatott az ellenzék részéről várható ellenlépésekről, inkább arra utalt, hogy az amnesztia elmaradása éppen a „rossz érzületűek” kezére játszana!⁵⁵ Április 27-én a kerületi ülés továbbra is csak 4 millió forint adó megajánlására volt hajlandó, és az uralkodó által követelt tíz év helyett a megajánlandó újoncok nyolc-éves szolgálati idejéhez ragaszkodott. Deák – jegyezte fel ugyanaznap Széchenyi – „borúlátó” (valószínűleg a két Mailáth, az országbíró és a kancellár a szólásszabadság ügyében Bécsben folytatandó tárgyalásai tekintetében), és kilátásba helyezte, hogy „megint hozzáragasztják a záradékot” az újoncúgyhoz.⁵⁶

Másnap József nádor, aki aznap tárgyalta Deákkal is (valószínűleg ő volt a levelében megbízhatónak nevezett információs forrás), arról tudósította az országbíró, hogy előző napi reményeivel ellentétben, az újonc- és az adóügyben az alsótábla mégsem hajlik az udvar kívánságainak teljesítésére (ti. a tízéves szolgálati idő, illetve a korábbi adómennyiség megszavazására), kevésbé jelentős ellenzékiek viszont azt szorgalmazzák, hogy ha május 2-ig nem érkezne meg az amnesztiáról szóló leirat, egyetlen törvénycikket se terjesszenek fel szentesítésre, míg a szólásszabadsági sérelmet nem orvosolják. Egy bizalmas jelentés magára Deákra hivatkozva azt állította, az ellenzék vezére május 1-jéig adott haladékot a nádornak, különben felállítják a szentesítéssel kapcsolatos záradékot. A nádor egyúttal leveléhez csatolta Lajos főherceghez az amnesztia ügyében írott levelét is (nem tudjuk, a fentebb ismertetett, két nappal korábban keltezett levélről van-e szó, vagy egy ismeretlen másikról), amelynek felhasználását Mailáth belátására bízta. Mindezek alapján a szakirodalom állításával ellentétben valószínűbb, hogy a nádor maga nem utazott Bécsbe, a kegyelem kieszközlésére, ha-

53 MOL A 45. 1840:1261. (E szám alatt az idevágó összes 1840-ben keletkezett ügyiratdarab megtalálható.)

54 MOL N 119. 9197, 9213, 9218, 9242.

55 HHStA, Wien. Konferenzzakten A, 1840:668. (Filmen: MOL X W 2997. doboz).

56 MOL N 119. 9269; *Gr. Széchenyi I.*: i. m. 378.

nem a végső tárgyalásokat az országbíró bonyolította le.⁵⁷ Feltételezhetően a nádor fellépése és érvelése volt az, amelynek nyomán Bécsben úgy döntöttek, nem kötik az amnesztia kibocsátását teljes körű előzetes rendi teljesítéshez. E döntéshez, egyelőre ismeretlen körülmények között, el kellett nyerni Metternich hozzájárulását is; az ezzel kapcsolatos dokumentumokat az államkonferenciában, azaz az államkancellár környezetében fogalmazták meg – feltehetően Gervey Sebestyén, a herceg bizalmasa.

Az 1840. április 29-én keltezett királyi elhatározás „Magyar Királyság[ának] politikai tettesei tekintetében”⁵⁸ másnap – vélhetően másnap reggel – érkezett meg a nádor kezeihez. A leirat elrendelte az elítéltek szabadon bocsátását, a folyamatban lévő perek megszüntetését, és kinyilatkoztatta, hogy az elhatározás időpontjáig történt hasonló esetekben nem lehet helye bírósági eljárásnak. (Ezen a korábbi kutatások alapján nem egészen érthető rendelkezés mindenekelőtt Somogyi Antal 1840 februárjában és márciusában tartott, fentebb már említett közgyűlési beszédeire vonatkozott: hogy a fiatal ügyvéd „minden féket levetve oly vakmerően merészelve a felséget, kormányt sérteni” annyira megdöbbenette az őt Metternichnél és a nagyváradi püspöknél sietve fel is jelentő Jósa Pétert, hogy hallatára „egészen [megdermedt] s mintegy eliszonyodva [elalélt]”).⁵⁹ Mint Eötvös Károly Deák elbeszélésére hivatkozva előadta, a leirat szövegezését Deák, aki Széchenyi feljegyzése szerint az előző este (még a leirat megérkezése előtt), majd aznap reggel is tárgyalt a főherceggel, az ellenzék elveivel összeegyeztethetetlennek minősítette, és ezért azt javasolta a nádornak, hogy csak a döntés tényét ismertesse, magát a leiratot ne olvassa fel. A nádor másnap így is tett – Eötvös szerint a bejelentés szövegét is Deák fogalmazta meg –, a bejelentés lelkes visszhangot váltott ki.

A kormányzatnak azonban már az előző napon sikerült elérnie két fontos célját: az alsótábla április 30-án, az országos ülésen megváltoztatta a három nappal korábbi két kerületi határozatot, és eleget tett az uralkodó a hosszabb szolgálati idő, illetve a magasabb adómenyiség megszavazása iránti kívánságának.⁶⁰ Minderre az önkéntes örökváltságot engedélyező királyi leirat – ugyancsak nagy éljenzést kiváltó – kihirdetését követően került sor. Hogy Bécsben a korábbi or-

57 MOL N 22, 26. cs. f. 391. A nádor ápr. 28-án és 30-án elnökölt a főrendi tábla ülésén, és Széchenyi feljegyzése szerint ápr. 28-án, 29-én este és másnap reggel fogadta Deákot.

58 Így fordítottam a „politische Verbrecher” fordulatot; vö. Franciaország. Jelenkor 1837. jún. 3. 175.: itt – egy franciaországi tudósításban – „kegyelmet nyert politikai tettekről” olvashatunk.

59 MOL N 22, 26. cs. 394–398. (a Királyi Táblának szóló leirat tisztázata, a nádorhoz intézett legfelső kézirat, rajta a kézhezvétel időpontjával és a leirat másolata; korábban [Kossuth L.: i. m. 622.] közzétettem ugyan a leirat szövegét a fogalmazvány alapján, de a szakirodalom állítását, miszerint a tisztázat nem került a nádor hivatali titkos levéltárába, elmulasztottam ellenőrizni); HHStA, Wien. Konferenzakten, A 1840:668. (a nádorhoz, Mailáth kancellárhoz és Sednitzkyhez intézett legfelső kéziratok fogalmazványa); MOL A 45. 1840:1261. ff. 560–561. (Jósa Péter 1840. febr. 11-i jelentése Lajcsák püspököknek).

60 Ogy. jkv. III. 47–53., 53–60.; Ogy írásai IV. 73–74., 75–77., ill. 103–104., 102–103. (előbb az ápr. 30-i ülésre beterjesztett javaslatok, majd a máj. 1-jén végleg elfogadott feliratok szövege).

szágyúléssel ellentétben ezúttal nem gáncsolták el a talán legfontosabbnak tekintett reformkövetelést, nyilvánvalóan hozzájárult a követek megpuhításához: egy-egy követ az adózókra nézve a leiratban foglalt jótétéménnyel indokolta, miért fogadhatja el immár a magasabb adót, illetve a hosszabb szolgálati időt, egy bizalmas jelentés pedig az alsótábla új döntéseit a leirat közvetlen következményének tartotta.⁶¹ A torontáli Hertelendy Miksa az amnesztia siettetésével indokolta szavazatát az újoncúgyben.⁶² Feltételezhetjük azonban, hogy az alsótábla ülésére már az amnesztiarendelet ismeretében és esetleg egy a nádor, illetve Deák és az ellenzék más vezetői között lezajló egyeztetést követően, egy kialakított menetrendnek megfelelően került sor. Eszerint az uralkodó kívánságainak rendi elfogadása (ahogy Bécsben kívánták) megelőzi az amnesztia bejelentését, majd (és ez a rendek számára nyújtott biztosítékot) a kihirdetést követően, másnap kerül sor a feliratok átdolgozott formában történő elfogadására.

Eötvösnek a Ráday-ügyre vonatkozó beszámolójában több nyilvánvaló tévedés található, ezek az állítások pedig aligha származhattak a tényekre kényes Deáktól. Az író-politikus történetének említett, leglényegesebb eleme azonban hitelesnek tekinthető: azt Deák, láttuk, néhány évvel korábban már Horváth Mihálynak is elmondta. Nem tudjuk viszont, Eötvös mit tett hozzá Deák beszámolójához: Deák ugyanis aligha biztosította a nádort arról, hogy „hallgatása mellett oly értelmet tulajdonítanak a királyi elhatározásnak, hogy az az alsótábla határozatának megfelelőleg jött létre”. Ezt az ellenzék semmiképpen sem tehetné volna – nem is tette –, meg kellett viszont találnia azt a formulát, amely elhalványítva a kegyelmi aspektust, és kiemelve, hogy a szólásszabadsággal kapcsolatos elvi álláspont nem változott, az aktust az ellenzék számára is elfogadhatóvá teszi. Deák tartott attól, hogy a reformtábor egyes tagjai megtámadják az ügy lezárásának ezt a formáját. „Most nem kell Agitatio – mondta 30-án délután Széchenynek. – Mi mindnyájan azon leszünk, hogy a Vármegyei Relationál semmi túlságra ok ne adassék. Félek Baloghtul, Somsichtul – de kivált Bathányi Lajostul [...] mert kivált ezen utolsó tán agitálni fog.” Egy titkos jelentés szerint Batthyány Lajos elégedetlen volt az amnesztiával, egy másik szerint pedig Deák attól tartott, hogy Somssich Miklós Somogyban fogja a kedélyeket az amnesztia ellen izgatni, Balogh személyiségének ismeretében pedig – ezt már e sorok írója teszi hozzá – nincs mit csodálkozni Deák aggodalmain.⁶³ Deák a tárgyalásokban játszott központi szerepétől és a tárgyalások nyomán az ellenzéken belül támadt feszültségekről szólt a kormányzat azon bizalmasa is, akit Wertheimer Ede Mailáth János gróffal azonosított. Az országgyűlés lefolyásáról 1840 októberében az udvar számára készített áttekintés szerint a főrendi ellenzék az alsótáblai ellenzék után igazodott, emez pedig „puszta eszközének tekintette, mert amikor

61 MOL N 119. 9277.

62 Ogy. jkv. III. 48–49. Az újoncúgyben Esztergom, Trencsén, Torontál és Turóc megye, az adó kérdésében Sáros, Sopron, Torna megye és Horvátország csatlakozott az így többségbe kerülő kormánypárthoz.

63 Gr. Széchenyi I.: i. m. 380.; MOL N 119. 9289, 9299.

az országgyűlés végén a rendi ellenzék a kormányzattal tárgyalt, Deák egy cseppet sem törődött a főrendi ellenzékkel, nem kérdezte meg őket, nem értesítette őket semmiről, ami fölött a főrendi ellenzék egészen el volt képedve”.⁶⁴ A kompromisszum ellenzéki kimunkálóinak a saját radikálisuk csillapítása mellett azonban gondoskodniuk kellett egy esetleges kormánypárti propaganda ellensúlyozásáról is.

Sedlnitzky egy bizalmasának az országgyűlés utolsó napján készített jelentése szerint „mindenki elismeri és méltatja a kormány magas bölcsességét, amely szilárdan és méltósággal érvényesítve igazát, képes volt megválasztani a megfelelő pillanatot, hogy megbocsátást és jóakaratot gyakoroljon, és az átmenetileg tévutakon bolyongókat ismét és annál szilárdabban magához láncolja”; továbbá az országgyűlés kedvező, „minden várakozást felülmúló” kimenetelét mindenki Ófelsége kegyének, József nádor közvetítésének, a két Mailáth, Metternich (!) és Kolowrat „bölcstanácsainak” tulajdonítja.⁶⁵ Noha valójában hízelgést, nem pedig értékelést olvasunk, hiszen egyáltalán nem arról szól, hogy a kormányzat végül is az ellenzék nyomására adta be a derekát, s az országgyűlés során a legtöbb politikai tőkét éppen annak vezetője, Deák gyűjtötte, az ismeretlennek mégis igaza volt abban, hogy a kegyelem időpontját és formáját végső soron a kormányzat választotta meg. Az ellenzéki vezetés eddigre már kialakította álláspontját, amely az elért eredményt a továbblépés lehetőségének a kormányzati partner számára is elfogadható módon történő fenntartásával együtt mutatta be. Eszerint „[m]egszüntettek a törvényes szólás szabadságának sérelméből származott tetteges következtetések anélkül, hogy ezen országgyűlése alatt e részben vitatott elvek legkisebbé is sértve vagy gyengítve lennének”; „a sérelem szellemi tekintetbeni orvoslása [...] a jövőnek menten marad fenn”; az ellenzéknek a szólásszabadsággal kapcsolatban kifejtett elvek „sikeresebb biztosítását várhatni e részben is a jövő törvényhozástól a büntető törvénykönyv kidolgozása-
kor”; május 7-én pedig Deák indítványára az alsótábla nyilatkozatban szögezte le, hogy a március 24-i leirat „csak általános elvekről szól”, a főrendekkel szemben „törvényes elveiket” továbbra is fenntartják, s azt „a jövő törvényhozás gondoskodásának adják át”.⁶⁶

64 *Professor Eduard Wertheimer: Der ungarische Reichstag von 1839/40.* (Nach ungedruckten Akten). Pester Lloyd 1901. jan. 26. 2–3., jan. 27., 2. Beilage 1. vö. *Uő: Franz Deák in Wien im Jahre 1839.* (Nach ungedruckten Akten.) Pester Lloyd 1900. márc. 31. 2–3. is. A „Politischer, detaillirter Überblick des ungarischen Landtags im Jahre 1839/40” címet viselő áttekintés a MOL I 58. 11. téka, ff. 601–622. alatt található példányát használtam (az idézet: 621v); korábbi tanulmányom írása idején (Deák kettős tükörben. Reformkori jellemzések [1836, 1840]. In: Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2004. [Zalai Gyűjtemény 59.] 322–363.) Wertheimer közleményei elkerülték a figyelmemet.

65 MOL N 119. 9312. (Pozsony, 1840. máj. 13-i jelentés).

66 PML IV. 3/c. Országgyűlési iratok, 439. doboz (Dubraviczky és Szentkirályi 1840. máj. 3-i jelentése); „Tekintetes Karok és Rendek!” Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései 1825–1848. Válogatott dokumentumok. Sajtó alá rend. Molnár András. Zalaegerszeg, 2003.

Ez a megközelítésmód jellemezte az ellenzéki követek által benyújtott követi zárójelentéseket is. A kormányt támogató egyes megyék követi kifejezetten amnesztiáról beszéltek, kiemelve, hogy az uralkodó „atyai kegyelmének [...] újabb s fényesebb bizonyítványa” helyreállította a kölcsönös bizalmat (Baranya); a király „nevezetes kegyetteivel minden aggodalmokat eloszlatá” (Krassó), és az alsótábla nyilatkozatáról nem is tettek említést. Zólyom megye követeinek előadásában is „a hazának boldogsága felett ébren lévő őrangyal” fejedelemnek jutott a kiegyenlítésben a főszerep: e megye követi biztosra vették, hogy az uralkodó a jövőben nem fogja „alapos törvény-, jog- vagy alkotmányszerű ok nélkül” alattvalóit „új aggodalomba” ejteni, hiszen tanúi lehettek az egész országgyűlés alatt „a felszólalhatási jus a legnagyobb kiterjedésben gyakorolhatóságának” – megfedekeztek ugyanakkor arról, hogy 1839. július elején egyes felszólalások miatt József nádor felfüggesztette az alsótábla ülésezését, majd pedig királyi leirat dorgálta meg a rendeket.⁶⁷ Deák követjelentésében viszont mindössze „igazságosnak” nevezte az uralkodói rendeletet, a borsodi Palóczy és követvárosa szolt ugyan „kegyelemadásról”, de azt a sérelemhez képest elégtelennek nyilvánította. Az ellenzéki megyék elismerték, hogy a rendelet következtében „enyhültek” (Csanád) vagy megszűntek (Csongrád, Heves) a sérelmek „tettleges” következményei, a sérelem azonban „teljes mértékű” (Zala), „tökéletes” (Gömör) orvoslást nem nyert, a rendelet „a múltra nézve” „mintegy megnyugtatót” adott ugyan (Nógrád), ám nem kaptak biztosítást a „jövendőre [...] e sérelmek ismétlése ellen” (Csongrád), ezért az alsótábla nem állhatott el elveitől (a foglyok szabadon bocsátását, a perek megszüntetését is anélkül érték el a rendek, emelte ki Deák, „hogy ezt elveinknek megtagadásával, nemzeti javaink sérelmével vagy képviselői állásunk méltóságára homályt vető bármely lépéssel vásárlottuk volna meg”), a főrendi tábla ellenállása és az idő rövidsége miatt azonban nem tehetett mást, mint hogy a teljes orvoslás kivívását nyilatkozatban a következő országgyűlésre bízta. „És így ezen sérelem is jövendőre nézve orvosulatlan, minden törekvéseink ellenére az országos iratok közt hever, még [míg] phoenixként újabban s újabban a hazafiak lelkesedése által fel nem kélend” – fogalmaztak Nógrád követi, ami immár alighanem ellentétben állt Deák azon törekvésével, hogy a követjelentés beterjesztése során „semmi túlságra ok ne adassék”. Maga a zalai követ ezzel szemben arra helyezte a hangsúlyt,

(Zalai Gyűjtemény 56.) 188–189. (Deák és Hertelendy 1840. máj. 4-i jelentése); Ogy. írásai IV. 173.; *Deák Ferenc* beszédei 1829–1841. Összegyűjt. Kónyi Manó. Bp. 1903. (Deák Ferenc beszédei I.) 485–486. (Deák indítványa az 1840. máj. 5-i kerületi ülésen).

67 Miután a magyar kancellár 1840. jún. 19-én felszólította a főispánokat, hogy a követeket beszámoltató közgyűlésről tegyenek jelentést (MOL A 45. 1840:472), a Magyar Kancellária elnöki iratai között 36 vármegye követeinek (a szlavón megyéket és Turócot kivéve magyar nyelvű) zárójelentése található meg – belőlük a korábbiak során többször is idéztem. A jelentések között a következetesen ellenzéki megyéktől a mindvégig aulikus magatartást tanúsítóig minden politikai színárnyalat képviselve van. Az idézetek: Uo. 1840:585. (Baranya), 584. (Krassó), 642. (Zólyom), ld. még 581. (Árva); hasonló beszámolót nyújtanak a néhányszor az ellenzékkal tartó Ung megyei követek is, 1840:637.

hogy „az orvoslásnak legsúlyosabb akadályai el vannak hárítva”, a „visszaállított bizodalom”, „a nádor mély belátása”, „a főkancellár hazafiúi buzgósága” pedig reményt és lehetőséget nyújt a békés és törvényes haladásra.⁶⁸ Az 1843–1844. évi országgyűlés alsótáblája 1843 júliusában két – az 1840. március 24-i leiratra és az április 29-i rendeletre vonatkozó – bekezdéssel bővítve újra elővette az előző országgyűlés 1839. júliusi felirattervezetét, a felirati indítvány azonban ismét elakadt a főrendi tábla ellenállásán.

A kompromisszum tényezői

Abban a kortársak, majd Horváth Mihállyal kezdődően a történetírás művelői is egyetértettek, hogy 1840 tavaszán „kibékülés” vagy „kompromisszum” jött létre Bécs és a rendek, illetve a reformerek, a kormányzat, valamint az ellenzék között. Világosan látható, hogy, bármilyen bátran, körültekintően és taktikusan harcolt is a Deák vezette ellenzék, a kormányzatot nem kényszerítette teljes meghátrálásra, az öt éven keresztül követett politika nyilvános megtagadására, s erre nem is kényszeríthette. Ehhez képest jelentős eredménynek nevezhető, hogy az ellenzéknek sikerült a kormányzatot az 1835 tavasza óta követett politika elejtésére rábírnia. Kevésbé vizsgálták azt az ennél lényegesebb kérdést, hogy mi hajtotta a kormányzatot a megegyezés irányába. Hogy a nemzetközi fejleményeknek is szerepe lehetett Bécs engedékenységében, meglepően későn, mintegy fél évszázaddal ezelőtt került csupán a történetírás látókörébe.

Az ún. „egyetemi tankönyv” idevágó fejezetének szerzője, Mérei Gyula „a magyarországi és az örökös tartományokbeli helyzet elmérgesedése” mellett „a keleti kérdés éleződésével” magyarázta, hogy a kormány ismét megegyezést keresett „a magyar nemességgel”. Sőt a szerző, az időrendet felborítva, ezt mintegy az országgyűlés összehívásának a magyarázatául hozta fel – jelenlegi ismereteink szerint egyébként Bécsben nem merült fel a diéta összehívásának vagy akár elhalasztásának a gondolata. Néhány év múlva Varga János a „rövid magyar történetben” a keleti kérdés miatt a diéta alatt támadt háborús feszültséget Bécs engedékenysége egyik okaként említette. A „tízkötetes” idevágó, negyedszázaddal ezelőtt megjelent kötetében „Az 1839–1840. évi országgyűlés kompromisszuma” című fejezetben Gergely András immár külön alfejezetet szentelt „a keleti kérdésnek”. Az összefoglalás szerint az 1839 júniusától kibontakozó, majd 1840 júliusától enyhülő keleti válsághoz 1840 márciusától az év októberéig a nacionalista Thiers-kormány hatalomra kerülésével egy nyugati, európai krízis kapcsolódott. Nem került sor háborúra az európai hatalmak között: a Habsburg-monarchia pénzügyi helyzete nem is tette volna lehetővé a háborúskodást. Ugyanakkor Metternich erőfeszítései ellenére Bécs kénytelen volt beérni pusztán a tények tudomásul vételével a keleti válság diplomáciai eszközökkel történő rendezését

⁶⁸ Ld. *Deák Ferenc* beszédei i. m. 504.; MOL A 45. 1840:582. (Borsod), 881. (Csanád), 812. (Csongrád), 622. (Heves), 892. (Gömör), 692. (Nógrád).

illetően is.⁶⁹ Gergely a magyarországi politikai válságot, joggal, a birodalom nemzetközi versenyképessége megrendülésének egyik tényezőjeként említi, viszont úgy mutatja be a feszült nemzetközi helyzetet, mint a kormányzati politika mozgásterét korlátozó egyik tényezőt.

Mint ismeretes, a Fényes Porta London és Szentpétervár tanácsai ellenére 1839 áprilisában, revansot veendő az 1832–1833-as vereségért és területi veszteségeikért, háborút indított Mohamed Ali egyiptomi alkirály ellen. A törökök azonban június 24-én, Nedzsibnél az – egyébként a Porta katonai tanácsadójaként működő Heinrich von Moltke tanácsai ellenére elvállalt – ütközetben súlyos vereséget szenvedtek Ibrahim pasa seregétől, sőt nemsokára a török hadiflotta is egyiptomi kézre került. Az öt, majd miután Franciaország Mohamed Ali pártját fogta, négy európai hatalom a Porta és a status quo védelmében lépett fel, és 1840 végére mind Mohamed Alit, mind Abdul Medzsid szultánt rákényszerítették a megegyezésre, 1841 júniusában pedig, a Porta feletti orosz védnökséget az öt hataloméval váltva fel, nemzetközi egyezményt kötöttek a tengerszorosok státusáról.⁷⁰ A legtekintélyesebb délnémet napilap még a konfliktus kitörése előtt így vázolta fel az eseményeknek az európai hatalmi politikára gyakorolt lehetséges hatásait: „[A jelenlegi válság] nemcsak a Kelet békéjét, hanem az általános békét is veszélyezteti. Ha ugyanis a háború egyszer elkezdődik, [...] bármi lesz is a kimenetele, az mindenképpen sérteni fogja valamelyik nyugati hatalom érdekeit. Ha Mohamed Alit legyőzik, és művét szétzúzzák, Franciaország értékes szövetségesét veszti el [...] Ha azonban a végzet ugyanolyan rettenetes csapásokat tartogat a Porta hadainak, mint 1832-ben, akkor emez arra kényszerül, hogy ugyanazon veszélyekkel szemben ugyanazokat a mentőeszközöket vegye igénybe. Miként hat évvel ezelőtt, az oroszok védelmét és egy új unkiar-iszkeleszi szerződés megaláztatását kellene elviselnie. A Török Birodalom önállóságának maradványait is elveszítené, Angliát és Ausztriát pedig, melyeknek érdekében áll, hogy a Porta erős és szabad maradjon, kínosan érintené emennek megaláztatása.”⁷¹ Metternichnek kedvenc gondolata volt, amelyhez hosszú diplomáciai tevékenysége nyomán újra és újra visszatért, hogy Bécsset tegye a diplomáciai tevékenység középpontjává, ezért a válság kezdetén a nagyhatalmak közös fellépését sürgette a béke megőrzése érdekében. A bécsi konferencia, Metternich és a négy nagyhatalom bécsi követe egyeztetett fellépé-

69 *Mérei Gyula*: Az 1831. évi parasztfelkelés és a nemesi reformmozgalom kibontakozása 1831–1840. In: Magyarország története 1790–1849. A feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszaka. Szerk. Mérei Gyula–Spira György. Bp. 1961. (Magyarország története III.) 239.; *Varga János*: Magyarország a Habsburg-abszolútizmus rendszerében. Küzdelmek a polgári átalakulásért; forradalom és szabadságharc 1848–49-ben. In: Magyarország története. I. Főszerk. Molnár Erik. Szerk. Pamlényi Ervin–Szekely György. Bp. 1967. 452.; *Gergely A.*: i. m. 770–772.

70 *William Müller*: The Ottoman Empire and its successors 1801–1927. London, 1966. 144–151.; *Stanford J. Shaw–Ezel Kural Shaw*: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. II. Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975. Cambridge–London–New York–Melbourne, 1977. 49–58.

71 Mahmud und Mehemed Ali. Allgemeine Zeitung 1839. máj. 28., Beilage 1146.

sének a terve azonban meghiúsult. Amint az államkancellár biográfusa írta, „a keleti kérdés fölötti döntés Bécsből, amelynek Metternich az élére kívánt állni, Londonba, Párizsba és Szentpétervárra került át”, a herceg – betegsége miatt – 1839 augusztusától hónapokra kivált az ügyek intézéséből. E körülmények közt Bécs az eseményeknek inkább csak a szemlélőjévé vált, amit a külpolitikai kérdéseket illetően különösen szigorúan cenzúrázott sajtó azonban tudatos politikává stilizált fel: „E lázas ingerültség közt csupán Ausztria marad nyugodt szemlélője a történeteknek, – írta a *Jelenkor* – és figyelmes őrszemmel kíséri Russzia mozdulatit, Egyiptussal pedig keveset gondol, mert érdekeit csupán Konstantinápoly sorsa tárgyazza”.⁷²

Kézenfekvő és ésszerű a feltételezés, hogy ez a nemzetközi feszültség Bécsset a magyar országgyűléssel szemben engedékenységre szorította. Elgondolkodtató viszont, hogy jelenlegi ismereteink szerint éppen a külügyek vezetője tanúsított hosszú ideig ellenállást az engedékenység mások által indítványozott politikájával szemben. Mindazonáltal a kompromisszumnak erről az aspektusáról – kutatások hiányában – egyelőre semmit sem mondhatunk. Részadataink vannak csupán, amelyek azt bizonyítják, hogy az ellenzéki politikusok is érzékelték a kormányzat mozgásterének beszűkülését, ami erősítette az ellenállásukat. Itt figyelembe kell vennünk azt is, hogy a külföldi hírek általában, a keleti válság fejleményei pedig különösen, bizonyos késéssel érkeztek az országba, a török sereg súlyos nedzsibi vereségének a híre pl. kereken egy hónap múlva jelent meg a *Jelenkorban*.⁷³ 1839 júliusában a titkos jelentések szerint szinte általános volt a rendek körében az a meggyőződés, hogy a kiéleződött ellentétek ellenére, a nemzetközi feszültségek közepette a diétát nem fogják feloszlítani, „nagyszabású fejlemények várhatók, ezért sürgetően szükséges az újoncállítás és a megsértett nemzet és a kormány közti kibékülés”, s ezért csak „nevették” az erről szóló – részben a megfélemlítésük céljából is terjesztett – híreket. Egy néhány hónappal későbbi értékelés szerint a keleti kérdéssel kapcsolatban, a soraikban mélyen meggyökeresedett oroszellenesség, illetve félelmek miatt, Oroszország esetleges újabb sikerei aggasztották az ellenzéket; nem hallani azonban az ebből az országgyűlési politizálást illetően levont következtetésekről. Az újoncainlás feletti vármegyei vitákban 1839 decemberében és 1840 januárjában többször is előke-rült a külpolitikai helyzet megítélése. E viták során a kívánt újonclétszám megadását több kormánypárti szónok is az orosz veszélyre hivatkozva támogatta, míg a sérelmek orvoslását sürgető ellenzékiek azt emelték ki, hogy a keleti válság, éppen ellenkezőleg, a békés kifejtés felé halad, és ezért nincs vagy nem a kormányzat által kívánt mértékben van szükség katonai ajánlatra; az a megköze-lítés viszont, amely szerint éppen a Monarchia szorult külpolitikai helyzete foly-

72 *Adolf Beer*: Die orientalische Politik Österreichs seit 1774. Prag–Leipzig, 1883. 403–412.; *Heinrich Ritter von Srbik*: Metternich. Der Staatsmann und der Mensch. II. München, 1925. 64. sk.; Anglia. *Jelenkor* 1839. dec. 18. 403.

73 Törökország. *Jelenkor* 1839. júl. 24. 236.; Törökország. *Jelenkor* 1839. júl. 27. 240.

tán volna szükséges az újoncainlat feltételekhez kötése, jelenlegi ismereteink szerint nyilvánosan nem kapott hangot.⁷⁴

A Bécszet engedékenységre szorító tényezők között meg kell még vizsgálnunk az újoncszükséglet esetleges meg nem ajánlásából származó problémákat. A történetírás már korábban felfigyelt arra, hogy a meghatározott idejű, tízéves katonai szolgálat bevezetése 1830-ban (és, kisebb mértékben, az adó három évre „és nem tovább” történő megajánlása 1836-ban) mindenképpen szükségessé tette az országgyűlés összehívását és a rendekkel való újbóli megegyezést. A hadügyi vezetés gondoskodhatott ugyan a katonaszükséglet kielégítéséről toborzás útján is. Ignaz Lederer báró állítása szerint azonban évente 1500–1800-an, legfeljebb 2000-en csaptak fel katonának, igaz, a tábornok az országgyűlési küldöttség előtt az újoncállítás szükségessége mellett érvelve, bizonyára inkább csökkenteni, mint növelni igyekezett a toborzás eredményességét.⁷⁵ Mint már említettük, a rendi politika egyik (és a kormánypárti és ellenzéki követutasításokban egyaránt rendre visszatérő) alaptétele volt ugyanakkor, hogy az ország nem köteles a hadkiegészítésre, ennek megfelelően a megajánlás subsidiumként „segedelem, és nem kiegészítés gyanánt” történik, a megajánlandó újoncok létszámának a megállapítása pedig a *diaetalis tractatus*, azaz alku tárgya. Így az újoncmegajánlás napirendre kerülése eleve szűkítette Bécs mozgásterét. Nem vizsgálta ugyanakkor a történetírás a hadsereg tényleges állapotát, az ezzel kapcsolatos problémákat és az újoncszükségletet, valamint a diéta idevágó tárgyalásait legfeljebb a szólásszabadsági sérelemmel összefüggésben taglalta.

Az országgyűléssel folytatott tárgyalásokra kijelölt Lederer báró 1839. szeptemberi kimutatása szerint – az adatokat az alábbiakban mindig kerekítve idézzük – a magyarországi kiegészítésű 12 sorgealozred és 10 huszárezred tényleges létszáma (ör mestertől lefelé) 47,7 ezer fő volt, míg a békelétszám összesen 59,5 ezer; mivel viszont 1841-ig várhatóan 17,3 ezer (az 1830-as ajánlat nyomán kiállított) katona szerel le, a 3800 harcképtelent is hozzá számolva a kimutatás 33,8 ezerben állapította meg a szükségletet. (A hiány elsősorban a gyalogságnál volt várható: míg a kimutatott szükséglet a huszárság esetében a békelétszám 40 százaléka, a gyalogságnál 64 százaléka volt, sőt egyes ezredek esetében ez a szám a 75 százalék fölött járt.) Egy másik kimutatásból viszont megtudjuk, hogy több mint 9600-an életfogytig (azaz megrokkanasukig) szolgáltak.⁷⁶ Lederer november végén az országgyűlési bizottság előtt (60,1 ezerrel számolva a békelétszámot) a szükségletet már csaknem ötezer fővel magasabban, 38,5 ezer főben

74 MOL N 119. 8266/c, 8268/a, 8273/c, 8274/d, 8908 (Pozsony, 1839. júl. 21. jelentés, innen az idézet), 8341/d (Pozsony, 1839. okt. 6. jelentés), 8425/a, 8427/g, 8429/a (jelentés Bihar megye közgyűléséről, Komárom megye követutasító választmányának üléséről és Vas megye közgyűléséről).

75 MOL N 119. 8393/b. (jelentés a küldöttség és Lederer nov. 29-i tanácskozásáról; a főhadparancsnok által ismertetett adatok közül ez az egy nem került nyilvánosságra).

76 MOL N 22. 25. cs. ff. 34–37., 634–635. (Lederer – József nádor, 1839. szept. 3., okt. 15. és mell.) A módosított kimutatás megtalálható: HHStA, Wien. Konferenzakten A, 1839:1633. mell. is.

adta meg: számítása szerint 28 ezer szükséges a kapitulációs idő leteltével leszerelendők, 6700 a máris meglévő hiányok, 3800 az 1830 előtt állított, de megrokant „valóságos aggkatonák” pótlására. Hosszas viták után – az ellenzék pl. azonnal rámutatott, hogy a kimutatásba az 1830-ban állított újoncok közül a már leszerelt vagy meghalt katonákat *kétszer* vették fel – a küldöttség végül elfogadta a Lederer által adott tájékoztatást, s az országgyűlésnek benyújtott jelentésben (amelyet azután a követek megküldtek megbízóiknak) ebből kiindulva 43,7 ezer főben jelölték meg a tényleges, 21,6 ezerben a leszerelések nyomán rövidesen előálló létszámot. A jelentésbe azt is befoglalták, hogy a hadseregben több mint 9000 katona szolgál, akiket 1830 előtt (sőt többnyire 1821-ben vagy azelőtt) állítottak, akik leszerelése viszont már a 38,5 ezren felül további újoncok állítását feltételezi.⁷⁷ (Bár több vármegyében megvitatták az utóbbiak leszerelésének a kérdését is – egyes megyékben elbocsátásuk mellett, másutt az ellen foglaltak állást –, az alsótábla újoncájánlata végül a 38,5 ezer fős szükségletből indult ki.)

A belső használatra szánt, valamint a nyilvánosságra hozott és a tárgyalások alapjául szolgáló kimutatás közti különbség valószínűsíti, hogy a kormányzat (a hadsereg alkupozíciójának javítása céljából) a feltétlenül szükségesnél magasabb számban állapította meg a szükségletet, és élt a kedvező alkalommal, hogy a gyengébb toborzott katonák helyébe újakat állíttasson az országgal. Más nézet szerint a hadsereg létszámát költségvetési okokból tartották az előírtnál és a katonai szempontok szerint is indokoltnál jóval alacsonyabb szinten.⁷⁸ Mégis, a benyújtott újoncigényt, amely a békelétszám csaknem 65 százalékát érte el, jelentősnek kell tartanunk, s ha valamilyen okból nem valósul meg a kért ajánlat, a hadseregvezetésnek az idejüket kiszolgált katonák (vagy egy részük) visszatartásához kellett volna folyamodnia; ellenkező esetben pedig számolnia kellett volna a magyar ezredek harcértékének számottevő csökkenésével. Mindezek alapján érthető, miért tulajdonított a kormányzat kiemelt jelentőséget az újoncájánlat ügyének, és miért szorgalmazta minden eszközzel a napirendre tűzését; miután azonban ez sikerült, s végre megindultak a tárgyalások, az elsőrendűen fontos újoncájánlat biztosítása fokozatosan felismertette a kormányzati körökkel, hogy engedményeket kell tenni a siker érdekében az alsótáblai ellenzéknek az általa napirenden tartott ügyekben, mindenekelőtt a szólásszabadsági sérelem kérdésében. A kormányzat – foglalta össze értesüléseit május 5-én külügyminisztere számára az angol követ, Lord Beauvale is – „célirányosnak gondolta, hogy tegye ezt az engedményt [ti. az amnesztiát], hogy többséget biztosítson így az újoncok és az adó megajánlására vonatkozó követeléseinek”, és nem kétséges, hogy nem marad el „bölcssége” nyomán a siker.⁷⁹

77 MOL N 119. 8392/b; Ogy. írásai II. 368–370.

78 *Bencze László*: A Habsburg Birodalom katonai rendszere. In: *A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig 1848–1849.* Szerk. Bona Gábor. Bp. 1998. 13–14.

79 Public Record Office, London. FO 7, 291A, Lord Beauvale – Palmerston, Bécs, 1840. máj. 5. (64.)

Kitekintés

Horváth Mihály klasszikus, nyolc „könyvre” tagolt összefoglalásának negyedik könyvét „A kormány ellenhatása a szabadelvű nemzeti irány ellen V. Ferdinánd első kormányéveiben” címmel a kormányzati „terrorizmus” politikája bemutatásának szentelte; e könyv harmadik, utolsó fejezetében tekintette át az 1839–1840-es diéta történetét „Kibékülés az 1839/40-ki országgyűlésen” címmel, hogy a következő könyvnek a „Reformi s nemzetiségi harcok 1840–1843 között” címet adja. Az azóta született nagyobb összefoglaló munkák közül kettőben, a már említett „egyetemi tankönyv” és a „tízkötetes” megfelelő kötetében – az egyiknek a szerkesztője, a másiknak a főszerkesztője Mérei Gyula volt – 1840 ennél is jelentősebb, a „reformkort” kettéosztó alkorszakhatárként szerepel, s az országgyűlés történetének bemutatása mindkét áttekintésben a „harmincas” évek előadásának lezárását adja. Hozzá kell még tennünk: a „tízkötetes” esetében a szerkesztői koncepciót ennél is hangsúlyosabbá tette, hogy a „harmincas” és a „negyvenes” évekkel foglalkozó fejezeteket, az eredeti tervektől eltérően, végül két szerző külön-külön írta meg.

A kortársak és az utókor történészei egyetértettek abban, hogy a „kibékülés” vagy a „kompromisszum” kimunkálásában Deáknak volt meghatározó része, aki 1840-ben ezzel élete egyik legnagyobb politikai sikerét aratta. Egyes történészek számára Deák későbbi, az 1867-es kiegyezésben játszott szerepe leküzdhetetlen kísértést jelentett, hogy ekkori politikáját „első kiegyezési kísérletként” vagy az „első kiegyezésként” tárgyalják.⁸⁰ Az ilyesféle párhuzam figyelmen kívül hagyja, hogy esetünkben Deák végig radikális ellenzéki pozícióból politizált, s a kompromisszum az ő részéről elvi engedményeket nem követelt. 1867-hez összehasonlítva kompromisszum egy kisebb jelentőségű kérdésben született csupán, s a megegyezés nyomán nem jöttek létre lényeges, vagyis intézményes változások. Bécs elvben elismerte a szólásszabadságot, majd pedig megtörtént az elítéltek szabadon bocsátása és a függőben lévő perek törlése (továbbá, mint említettük, az uralkodó ígéretet tett arra, hogy utólag senkit sem fognak perbe az *addig* történtek miatt). Intézményes garanciát viszont később sem nyújtott – amint az országgyűlés által kiküldött büntetőjogi választmány tanácskozásai is bizonyították.⁸¹ A rendi fórumokra vonatkoztatott szólásszabadság azonban ettől kezdve fontos elemévé lett a politikai gyakorlatnak: a kormányzat egészen 1848-ig egyetlenegy közgyűlési szónok ellen sem indított pert. Ebben az értelemben 1840 májusa a magyar politikatörténet fontos fordulópontját képezte, teljes joggal írhatta tehát Deák mindjárt az országgyűlés bezárásának a másnapján

80 Ld. pl. *Király Béla*: Deák Ferenc. Bp. 1993. 47–63., különösen: 58.; vö. Deák Ágnes bírálatával: A még mindig hiányzó monográfia. *Aetas* 1994. 2. sz. 223–228.

81 *Varga János*: Deák és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. Zalaegerszeg, 1980. (Zalai gyűjtemény 15.)

Wesselényinek, hogy „meg van szüntetve a terrorizmusnak keserű s veszedelmes epochája”, hozzátéve, hogy „a nemzet jussainak sérelme nélkül”.⁸²

A diéta váratlan eredményessége óvatos optimizmussal töltötte el Deákot a társadalmi reformok kérdésében „a békés csendes útoni haladást” illetően. Ennek említett levelében, majd később benyújtott követjelentésében is hangot adott. A reformpolitika esélyei valóban megnövekedtek, hiszen a megfélemlítés politikájának visszaszorulásával a reformellenzék eleve szabadabban tevékenykedhetett. E változástól eltekintve nem következett be elvi fordulat a kormánypolitikában a diéta végével sem. Bécsben a liberálisokat továbbra is felforgatóknak, törekvéseiket megghiúsítandóknak tekintették, és sok tekintetben a korábban bevált eszközöket alkalmazták velük szemben. Az amnesztiarendelet kibocsátásával egyidejűleg elrendelték a „kegyelmet nyert magyarországi politikai tettesek” titkos megfigyeltetését; Sedlnitzky kérelmére a magyar hatóságok 1840 decemberére így össze is gyűjtötték és át is adták a szóban forgó tizenhét személy tartózkodási helyére vonatkozó információkat. Mailáth kancellár azzal ellenezte 1840 októberében Wesselényi (!) és Ráday Gedeon a nádor által is pártolt kitüntetését az 1838-as pesti árvíz idején tanúsított teljesítményükért, hogy esetükben „csupán a jövő fogja eldönteni, hogy [...] a királyi kegy nem arra teljesen méltatlanokat ért-e”. A börtönbüntetését még 1838 őszén letöltő Tormássy János csak többszöri kérelmére, 1840 decemberében kapott engedélyt ügyvédi vizsgája letételére.⁸³ Folytatódott a vármegyék közötti levelezés ellenőrzése és akadályozása: a postahivatalok igazgatói az 1833 novemberében kelt, majd 1836 szeptemberében, immár a terrorizmus politikájával kapcsolatosan megújított utasításuknak megfelelően 1840 második felében is rendre felterjesztették Bécsbe a politikai tárgyú körleveleket, s közülük a Kancellária többet is visszatartott.⁸⁴ Külön elemzést érdemel az a lázas aktivitás, amelyet a birodalmi kormányzat azt követően fejtett ki, hogy a Bihari–Farkas-zenésztársaság 1840. október végén a pesti magyar színházban a közönség kívánságára két alkalommal is előadta a *Marseillaise*-t, majd pedig a cenzori tilalom ellenére tudósítás jelent meg róla a *Jelenkorban*.⁸⁵

Mindezek fényében nem lehet eléggé meglepőnek tekintenünk, hogy Bécsben 1840 decemberében úgy döntöttek, engedélyezik Landerernek, hogy a *Pesti Hírlap* élén szerkesztőként alkalmazza a börtönviselt és ennek megfelelően rendőri megfigyelés alatt álló Kossutot. Ezt a – minden erre vonatkozó (itt azonban nem érinthető) magyarázat szerint taktikai céllal született – elhatározást, majd pedig 1841 tavaszán azt a döntést, hogy nem tiltják be a hírlapot, hanem továbbra is a cenzúrán keresztül kísérlik meg kordában tartani a szerkesztőt, feltétlenül a kormányzati politika új vonásaként kell értékelnünk. Miközben a poli-

82 Deák – Wesselényinek, 1840. máj. 14., ld. a 2. jegyzetet.

83 MOL A 45. 1840:445, 939, 958, 1033, 1200 (Mailáth dec. 19-i átirata Sedlnitzkynek a kért adatkorról); 970; 1222.

84 Uo. 1840: 786, 912, 913, 927.

85 Uo. passim, ld. még *Gr. Széchenyi I.*: i. m. 414–424.

tikai nyilvánosság fokozatos átalakulásában a kezdeményező és az alapvetően meghatározó szerep a reformellenzéknek jutott a keretek folyamatos bővítését illetően, 1841 második felében már magában a kormánypolitikában is regisztrálhatunk további óvatos változásokat. A büntetőjogi választmány minden politikai erő által kulcsfontosságúnak ítélt tanácskozásainak kormányzati-kormánypárti előkészítése során elfogadtatott az a gondolat, hogy engedményekkel ki kell fogni a liberalizmus vitorlájából a szelet, hogy az igazán fontos hadállásokat sikeresen meg lehessen védeni – ez esetben azt, hogy a felségsértési, hűtlenségi pereket továbbra is a Királyi Tábla tárgyalja.⁸⁶ A reformellenzék politikájának a kibontakozása ugyanakkor hozzájárult a politikai stratégia átfogalmazásához – ezt tanúsítja az ún. Jarcke-memorandum megszületése 1841 végén. Az ellenzékkel szembeni „terrorizmus”, a büntetőjog, a megfélemlítés eszközeinek az alkalmazásáról lemondó Bécs 1840 utáni útkeresésének a bemutatása azonban már nem e tanulmány feladatát képezi.

GÁBOR PAJKOSSY

THE POLITICS OF GOVERNMENT “TERRORISM” AND THE HUNGARIAN DIET OF 1839/1840

In response to the appearance of Hungarian political liberalism after 1830, the imperial government of the Habsburg Monarchy inaugurated a new policy in order to intimidate reformers in Hungary and Transylvania. Between 1835 and 1838, 21 people, including leading personalities of the opposition, were charged with high treason and sedition; some of them were sentenced to several years' imprisonment (e.g. Baron Miklós Wesselényi and Lajos Kossuth). Members of the liberal opposition declared these trials a violation of the freedom of speech and a national grievance, and concentrated their efforts to persuade Vienna to stop what they called the politics of serial violation of laws. The Diet was convoked in June of 1839, and ten months later the opposition, headed by Ferenc Deák, managed to force the government to put an end to the trials pending and release those who had been sentenced to imprisonment. In May of 1840, the contending parties made a compromise with each other: Kossuth and his fellow politicians were released, while both the government and the opposition insisted on their attitudes in connection with the legality of the trials. Nevertheless, after May of 1840 the policy of the government took successively a turn: until 1848 no trials were instituted against members of political élite for political reasons. This study analyses how and why the compromise took place on the basis of new archival materials. The concession of Vienna was partly due to structural reasons: in contrast to the provincial diets of the Austrian hereditary provinces, taxes and recruits had to be approved by the Hungarian Diet, which enabled the Hungarian noble estates to wring some concessions out of Vienna. Following the Napoleonic Wars, no diet was able to use this weapon that successfully. The organization of the liberals turned out to be also an advantage.

⁸⁶ *Varga J.*: Deák i. m. 17–19.; a szerző a választmány feladatkörére vonatkozó előzetes kancelláriai tanácskozásokat (ld. MOL A 45, különösen: 1841: 758, 1060) nem ismerteti.

While liberals – being devoted to obtain redress for the violation of the freedom of speech – formed the minority, they managed to force the government to make concessions with the help of Deák’s political skills. Former historical research has attributed the compliance of Vienna to the international crisis in the Near East (1839/1841). The present study, however, reveals that the politics of terrorism was advocated by State Chancellor Metternich until the last instant, while concessions were urged by those who were not involved in foreign affairs. According to the author, mainly the demands of the military led Vienna to concessions: due to the adoption of ten-year military service in 1830, the regiments recruited in Hungary would have decreased to one third by 1841, and voluntary recruiting could not have provided enough raw recruits.